

Մէնէ վիշեանի լուծելու յաջողակէս խնդրական այս բառը՝ «Սխալ է — կը գրէ ինծի Մէնէ վիշեան (Նովիսադ, 14 Նոյեմբեր 1920) — Եփրեմի ընծայուած Աւետարանի մեկնութեան մէջ գործածուած «ֆէ-րէ»-ն Եփրեմի Schäfersի այս մասին տուած մեկնաբանութիւնը. Եփրեմ այս տեղ յառաջ կը բերէ Եզեկիէի խօսքը, ուր կը կարդանք՝ «փոխանակ զի կողամբը եւ ուսովք ձերովք գրթցէիք եւ «ֆ-րէ»-ն եւ կղջերովք ձերովք խեթկէիք զամենայն անաւազն», Գ, 21, եթէ ՀԲ եւ Schäfers անդրադարձած ըլլային այս իրողութեան, շատ դիւրաւ Եփրեմի տեղիքը պիտի ուղղագրէին «փոխանակ զի «ֆ-րէ»-ն դուք գրթցէիք խեթկէիք, եւ այլն. համառօտ Զգաւնի գրեթէ միեւնոյն պարագաներու տակ գործածած ձեւը՝ «ով խաշինք գէրք, մի «ֆ-րէ» (Հռոմի տպագիրն ունի «ֆ-րայ», էջ 251) գրթցէք հարկանէք զհիւանդացեալն», էջ 156:

ուրու:

239. «Ո՛չ ապաքէն ամենեւին ուշ եւ ուրախամ առնէ եւ ապա դիմէ ի վերայ», Ոսկեբ., Մեկն. Պաւլ. Ա, էջ 277, հրատարակիչը փոխանակ «այգպէս յօրինակին» անարժէք ծանօթագրութեան գիմելու, յոյն բնագրին գործածած $\pi\rho\acute{o}\tau\tau\omega$ բային առաջնորդութեամբ շատ դիւրաւ անգոյ այս բառը կրնար ուղղել եւ կարդալ «ուշ եւ ուրախ այնմ առնէ», ասութիւն մը, զոր Ոսկեբերանի միեւնոյն թարգմանիչը սիրած է գործածել նաեւ այլուր ուրիշ ձեւերու տակ, տե՛ս «զմիտս եւ զաշս եւ զոյժ եւ զուշ եւ զուրաշ եւ զմարմին միայն ի պսակն գումարէ», անդ, էջ 476—477 = $\kappa\alpha\iota\ \lambda\sigma\chi\acute{o}\nu\ \kappa\alpha\iota\ \psi\upsilon\chi\eta\ \kappa\alpha\iota\ \sigma\acute{o}\mu\alpha$, «զամենեւին կամի առ ինքն ամիսփիւլ, ի պատիրս արկանել, զուշ եւ զուրաշ մոգել», անդ, Բ, էջ 553:

(Հարաւանիւն)

Հ. Ա. ՎԱՐԴԱՆՅԱՆ

ՀԱՅԵՐԷՆԻ ԵՐԿՐԱՐՐԱՌՆԵՐԸ ԵՒ ԲԱՂԱՉԱՅՆԵՐԸ

Երրորդ կարգի երկրարբառները կազմուած են իւրաքանչիւրը մի զորոգ ձայնաւորէ: Ասոնց վրայ երկար չպիտի ըլլայ մեր խօսքը, որովհետեւ նախկին բացատրութիւնները արդէն շատ բան կը պարզեն նաեւ այս երկրարբառներու մասին: Ասոնց մէջ առաջին նկատելի խումբն է Էա, Էա, Էա եռեակը: Արդի լեզուին մէջ Էա կը հնչուի յա, այսինքն իբրեւ մէկ բաղաձայնէ եւ մէկ ձայնաւորէ բաղկացած ձայնախումբ, ինչ որ երկրարբառ չի նշանակեր: Ասով հանդերձ Էա ունի մեր մէջ զանազան հնչիւններ. այսպէս՝ աղաբառին կը հնչուի արեւմտեան հայոց մէջ *azadut-yan*, արեւելեան հայոց մէջ *azatu-t'ian*, «Էա» երկուքին մէջ ալ հաւասարակէս (t) *iáran*, բայց «Էա» կ'ըլլայ *seav*, իսկ Էա-ն կը տատանի Էա-ն եւ Էա-ն հնչիւններուն մէջ: Ըստ այսմ Էա երկրարբառին արդի հնչիւններն են յա, իա, ea: Առաջինը ընդունելի չէ հին լեզուին համար, որովհետեւ, նախ՝ այս պարագային հարկ կ'ըլլար գրել յա (ինչպէս ունինք Յաւիթ, յաֆֆ < *yaamūā*). Երկրորդ՝ Էա երկրարբառ է, անոր համար որ լեզուին ապագայ զարգացման մէջ տուած է պարզ ձայնաւոր, որ՝ աղաբառին դարձած է աղաբառին, Էա-ն > Էա, «Էա» > «Էա», «Էա», ինչ որ կարելի չպիտի ըլլար, եթէ Է բաղաձայն (y) ըլլար. երրորդ՝ վրացերէնը մասամբ կը ցուցնէ որ ասոնց մէջ երկրարբառ կը ըլլուէր. համա. հարաւան < հարաւան, վարեա < վարեա, հանեա < հանեա, հուրեա < հուրայ: Այսպէս նաեւ յն. եւ լատ. տառագարձութիւնները, ինչ. խորջեռն > *Χορζιανηνή*, Chorzianene, Հաշթեռն > *Ἀσθιανηνή*: Կը մնան իա եւ ea, բայց ընդունելի չէ նաեւ իա (թէեւ նոյնը գտնենք յունարէն, լատիներէն եւ վրացերէն տառագարձութեանց մէջ), քանի որ ունինք Էա երկրարբառը¹). Եթէ ասոնք համահնչիւն ձայններ ըլլային, պիտի կրնային հին ձեռագիրներու մէջ ազատօրէն իրար փոխանակել, մինչդեռ մենք կը տեսնենք որ ամենեւին շփոթութիւն չկայ անոնց մէջ եւ Էա, Էա իրար չեն փոխանակեր: Ընդհակառակը նոյն իսկ այնպիսի տեղ՝ ուր սպասելի էր Էա, հայերէնը ազատ կերպով կը հանէ Էա, այսպէս՝ ուղ. Էապի, սեռ. Էապեայ (եւ ոչ թէ «Էապեայ»): Ասկէ յայտնապէս կ'երեւայ

¹ Լատիներէնի ձայնարանութեան մէջ ea յետոյ կը դառնայ ia:

Թեամբ վերածել հայերէնի: Ապահովապէս ու
տառագարձութիւնը ուսումնականներուն միայն
յատուկ էր. ժողովուրդը կը գործածէր պարզա-
պէս ու. ասոր համար ունինք Յ-վ-ն եւ Յ-ն-ն,
Յ-վ-վ-ք եւ Յ-վ-ք եւն գրչութիւնները, որոնցմէ
երկրորդները տուած են յետոյ բուն ժողովրդա-
կան լեզուին մէջ Ո-ն-ն, Մ-ն-ն եւն¹:

Ընդհանուր ձայնարանութեան օրէնքներով
երկրարբառը առ հասարակ մէկ վանկ է. այս-
պէս օր. ֆրանս. fier (հպարտ), hier (երէկ)
թէեւ երկու ձայնաւորէ բաղկացած, բայց իւրեւ
երկրարբառ մէկ վանկ են. եւ ասիկա յայտնի է
նաեւ անկէ՝ որ բառավերջին հնչական է, մինչ-
դեռ բաղմավանկ հղած պարագային չպիտի կար-
դացուէր (հմտ. entier, métier): Նոյնպէս էր
նաեւ հայերէնի մէջ, որոն կը համընդունէր, եթէ
Meilletի հնարիմաց միջոցը գործադրենք նաեւ
այստեղ. — Կէ-մ բայը կատարեալի մէջ կու
տայ Կէյի, Կէյեր, Կէ-յ կամ Կէ-յ-ն է յաւելուածով.
ասկէ կ'երեւայ որ Կէ-յ միավանկ է եւ հետեւա-
բար է- երկրարբառն ալ միավանկ է: Ուրիշ
երկրարբառներու համար յարմարաւոր օրինակ-
ներ չկան, բայց այս միակ օրինակը ինքնին բա-
ւական է խնդրին լուծման համար:

Առանձնապէս նկատողութեան արժանի են
ու ձայնաւորով կազմուած երկրարբառները
ասոնք վանկատուութեան մէջ կը հաշուէին առան-
ձին առանձին. այսպէս ու- երկու վանկ էր.
հմտ. լու-յ, լու-բ, լու-ս կամ Գու-յ, Գու-բ,
Գու-ս եւն, բոլ-ն ալ առանց է յաւելուածի:
Երկավանկ ըլլալու էին նաեւ ու-ի, ու-ե, ու-է, ու-ս,
որոնց համար դժբախտաբար նման օրինակներ
չունինք: Այս կէտը վերջին անգամ կապացու-

1 Հայերէնի մէջ նաեւ ու- եւ ու- իրար կը փոխա-
նակեն. այսպէս ունինք յու-անալ — յովանալ, յու-ալ —
յովալ (վրաց. ափալ), Բու-անալ — Բովանալ ձեւերը:
Երեւոյթը ընդհանուր ձայնարանական է. օր. պրս. ԴԱՎ
«նոր» > արդի հնչմամբ ԴՈՎ կամ Նոյն իսկ ԴՈ. Թուրքերէն
ԱՎ, աՎժ «որս, որսորդ», Արապականի բարբառով ՕՎ,
ՕՎճ. Ղարաբաղի հայոց բարբառով Զու < Զու, Կու <
Կու, աղու < աղու եւն: Զայնափոխութիւնը կրնայ ըստ
այսմ յառաջացած ըլլալ թէ անխաբար հայոց մէջ եւ
թէ նախապէս իրանեաններուն մէջ կազմուած ըլլայ եւ
անկէ ուղղակի անցած հայերէնի: Բայց որովհետեւ բացի
իրանեաններէն ուրիշ հայ բառերու մէջ չենք տեսներ (չկան)
օր. հուի- — *հուի- կամ հու-ս — *հու-ս ձայնափոխու-
թիւններ, ուստի կրնանք եզրակացնել թէ այդ ձայնա-
փոխութիւնը իրանեան է: Մեզ ծանօթ իրանեան ձեւերն
ունին ԱՎ. Իսլ. fravartak, xusrau, dustrav, Javan, *yav-
vaz > yoz, բայց այս բոլորը ունեցած ըլլալու էին -ՕՎ-
ձայնափոխութեամբ ձեւեր, որոնցմէ ալ կազմուած են ՀՅ.
հովանալ, Խուրով, Դուրով, յովանալ, յովալ եւն: Մեր ըսածը
հաստատուապէս կը հղուի յն. Χοσροής տառագարձութիւնը.
որ ունի նոյնպէս Օ եւ ոչ Ա:

ցանէ մեր ըսածը թէ ու- եւ ու- տարբեր բաներ
էին, առաջինն մէջ ու- իրրեւ ամբողջ ձայնաւոր
եւ ոչ բնաւ Վ, իսկ երկրորդին մէջ — իւր կիսա-
ձայն:

Բացի վերոյիշեալ երկրարբառներէն՝ հայ-
երէնը գիտէ նաեւ բաղմութիւ եռարբառաներ,
այն է. երկու ձայնաւորէ եւ մէկ կիսաձայնէ
բաղկացած խումբեր. այսպէս են է-յ, է-յ, ու-յ,
ու-յ, է-ու, է-ու, ու-ու, որոնց հնչումը համա-
պատասխան նախորդներուն կ'ըլլայ éay, éay,
woy, uoy, éaw, éuw, uaw:

Բաղաձայններու հին հնչումը որոշելու
համար մեր օգտագործած չորս միջոցները բաւա-
րար են: Արդէն կասկածէ դուրս է Ղ, Ժ, Խ, Ծ, Զ,
ու վ գրերու հնչումը, որոնց համար ապացոյց-
ներ բերելու պէտք չկայ. յ եւ — գրերուն վրայ
արդէն խօսեցանք. և գիրը ունէր արդի հնչումը.
որ համեմատելով վրացոց և-ին հետ, բաւական
տկար էր. ասոր համար է որ վրացերէն տառա-
դարձութեանց մէջ մեր և գիրը երբեմն կը մնայ
եւ երբեմն կը ջնչուի. ինչ. հոմէյը > հոմ-բէ,
հոմ-բ- > հոմ-բ-վէ, հոմ-վէ, հոմ-վ > հոմ-վէ,
հոմ-վէ, հոմ-վ > հոմ-վ, հոմ-վ եւն: Այսօր մեր և
ձայնը գերմանական նախաձայն և-էն աւելի
տկար հնչում ունի, մինչդեռ Խ աւելի ուժեղ
է քան գերմ. ch, յն. χ եւ ուս. x:

Ու եւ ՚ հնչիւններուն տարբերութիւնը
մինչեւ հիմայ ալ գրեթէ ամէն տեղ պահուած
է. օտարախօս հայերն են միայն՝ որ այս կողմէն
կը նեղուին: Գրեթէ այսպէս են նաեւ թիֆլիսեցի
հայերը, որ կը դժուարանան զանազանել այս
երկուքը, որովհետեւ վրացերէն լեզուին մէջ
երկու — չկայ: Մեր մէջ — աւելի խիստ է, իսկ
բ՝ բարակ, ուրիշ խօսքով բ՝ արտաբերուի լեզուի
ծայրով, իսկ — արտասանելու համար լեզուն
աւելի ընդարձակօրէն կը փակչի քիմքին եւ
աւելի շատ կը թրթռայ: Ու կը ներկայացնէ
յունական եւ եւրոպական ՚ հնչումը, իսկ ՚ կը
ներկայացնէ Թուրքերու եւ պարսիկներու ՚ հն-
չումը: Ջարբերութիւնը յայտնի տեսնելու հա-
մար բաւական է լսել յոյն մը կամ եւրոպացիի
մը խօսած Թուրքերէնը (թէթ-թ, փէթ-թ) եւ
Թուրքի մը խօսած Փրանսերէնը (թէ փրան Լա հար-
թէթ): Անգլ. ՚ մեր ՚-էն աւելի բարակ է:

Ինչ որ են — եւ ՚ իրարու համեմատու-
թեամբ, նոյնն էին նաեւ Ղ եւ Լ: Բոլոր տառա-
դարձութեանց մէջ ալ Ղ կը համապատասխանէ
օտար ազգերու Լ ձայնին. նոյն իսկ մեր դրացի
վրացիք՝ որ ունին Ղ ձայնը, մեր այս տառը կը
լսեն Լ. ինչ. աղբ- > աղբ-թ, նեղ > նեղ, Ժող-

